

Maciej
Górny

MEZI MARXEM A PALACKÝM

Historiografie v komunistickém
Československu

Maciej Górny:

MEZI MARXEM A PALACKÝM

**Historiografie v komunistickém
Československu**

Maciej Górny:

Miedzy Marksem a Palackým – Historiografia
w komunistycznej Czechoslowacji

Vydání této knihy podpořilo
Ministerstvo kultury České republiky

copyright © Maciej Górny and Wydawnictwo Trio,
Warszawa, 2001

translation © Michala Benešová, 2018

ISBN 978-80-7511-439-6

ISBN 978-80-7511-440-2 (epub)

ISBN 978-80-7511-441-9 (pdf)

Maciej Górny:

MEZI MARXEM A PALACKÝM

**Historiografie v komunistickém
Československu**

VOLVOX GLOBATOR

Předmluva k českému vydání

Způsoby, jak přistupovat k dějepisectví komunistického období, mohou být různé. V Česku zatím spíše převládá přístup zkoumající individuální „hříchy“ jednotlivých badatelů. Mladý polský historik Maciej Górny (nar. 1976) zvolil jinou cestu a položil si otázku, jak se česká oficiální marxistická historiografie vyrovnávala s dědictvím svých předchůdců a s celou nacionálně liberální koncepcí českých dějin, zformulovanou během 19. století. Přesnější označení by ale bylo podle mého názoru historiografie „oficiální“, „komunistická“ či „režimní“ – než marxistická. V daném případě se jednalo spíše o rituální používání formulek převzatých z Lenina, Stalina, Marxe a Engelse než o tvořivé promýšlení podnětů v jejich spisech obsažených; není ostatně náhodou, že jeden ze skutečných marxistů mezi českými historiky – Závaš Kalandra – skončil na komunistickém popravišti a druhý – Jan Slavík – strávil dlouhá léta ve vězení.

V úvodní kapitole autor stručně charakterizuje spor o smysl českých dějin a stanovisko Zdeňka Nejedlého, které se (ovšem po podstatných modifikacích, kterým zde bohužel není věnována pozornost) stalo závazným

pro československou poúnorovou historiografi. Další text mapuje situaci českých historiků od roku 1948 až po uvolnění v šedesátých letech a představuje její nejvýznamnější představitele. Sympatická je přitom autorova snaha o překonání černobílého vidění – je schopen ocenit přínos jejich prací pro historické poznání a reflektuje také jejich individuální vývoj. Výslovně v této souvislosti konstatuje, že řada z nich „vykoupila“ svou dogmatickou minulost pozdější solidní pedagogickou i badatelskou prací a nezřídka také statečnými postoji v roce 1969. Vlastní obsah knihy tvoří srovnání tradičních postojů českého historického myšlení a jejich marxistické revize vůči dějinám středověkým (s dominancí husitství), době „Temna“ a národnímu obrození. Své závěry přitom srovnává s obdobnou situací v Polsku, případně dalších státech bývalého sovětského bloku. Jednotlivé kapitoly jsou dále členěny podle dílčích témat a vnitřně zpracovány podle stejného schématu: nejprve je na základě posledních syntetických zpracování představena podstata daného problému, následuje jeho interpretace tradičním českým dějepiscetvím a konečně podán obraz marxistický. Častokrát přitom překračuje hranice historické vědy (pokud je vůbec možno toto označení pro některé z analyzovaných opusů použít) a cituje také propagandistické básničky, odvolává se na filmy Otakara Vávry apod. Vzhledem k tomu, že Nejedlý prohlásil dílo Aloise Jiráska za nejvýznamnější zdroj informací o české minulosti, ostatně ani nemohl jinak.

Výstižně, byť stručně, popisuje Górný komunistickou koncepci české historie. Vrcholem starších dějin bylo marxistickému dějepiscetví jak známo „husitské

revoluční hnutí“ – tomu odpovídala i vžitá periodizace dějin středověku na „dobu předhusitskou“, „husitskou“ a „pohusitskou“. Jako důkaz, že se v českém případě jednalo o skutečnou revoluci, a nikoliv jen o jednu z mnoha středověkých, lidových, případně kacířských bouří, operovala tehdejší česká medievistika pojmem „obecné krize feudalismu“. Tato teorie ale byla soudruhy z ostatních lidově demokratických zemí odmítána. Husitství se oficiálnímu pojetí stalo zdrojem bohatých „revolučních tradic“ českého lidu. Vzpomínka na ně mu pomáhala přežít těžká období utužení poddanství po bitvě u Lipan i druhé nevolnictví 17. a 18. století, kdy znovu ožívalo v poddanských vzpourách. Na husitství navazovali i první čeští buditelé, v jeho znamení se národ během 19. století „obrodil“, a když buržoazie revoluční odkaz českých dějin opustila, zdvihla pohozený prapor s kalichem dělnická třída. Tato jediná a pravá dědička Táborů pak – slovy Klementa Gottwalda – se v únoru 1948 postavila proti obnovené panské jednotě a zabránila opakování lipanské katastrofy.

Hlavní rysy této konstrukce, včetně vztahu ke starší historické produkci, podal Zdeněk Nejedlý v brožuře *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. Plodný prezident ČSAV a ministr kultury ovšem perly svého ducha v druhé polovině čtyřicátých let a v padesátých letech rozdával štědřeji. Psal statě o Jiráskovi a úvody k jeho sebraným spisům, podal „důkaz“ historické fakticity starých pověstí českých atd. atd. Autor k těmto pracím také na příslušných místech přihlíží. Správně postihl i hlavní tendenci Nejedlého snažení – přivlastnit si vžitý obraz

minulosti a tímto způsobem legitimizovat komunistickou vládu jako zákonité vyústění národních dějin.

Je třeba popravdě přiznat, že tradiční český nacionální historismus připravil pro úpravy tohoto typu půdu obzvláště vhodnou. Společenské elity první poloviny 19. století až na výjimky nepřijaly jazykový program národního hnutí a česká ideologie tedy ztotožnila emancipaci národní s emancipací dosud bezprávných vrstev. Od 19. století se také Češi identifikovali s husitstvím, v němž byla v duchu Palackého koncepce českých dějin spatřována doba vrcholného vzepětí národních sil ve službách obecného pokroku.

Adaptace národní tradice ale nebyla tak jednoduchá, jak by se mohlo zdát. Jenom výběrově: jak vyřešit brutální záměr uctívání Jana Žižky proti radikálním sektám, chápaným jako nejrevolučnější složka husitského hnutí? Jak se vyrovnat s ostře negativním hodnocením českého postupu v revolučních letech 1848/49 v Marxově a především Engelsově publicistice? Autor sleduje na několika příkladech svár mezi „revolučním“ přístupem mladých historiků a tradicionalistou Zdeňkem Nejedlým, v jehož osobě oprávněně spatřuje spíše dědice obrozeneckého češství než marxistu, a vítězství nacionalismu vysvětluje ministrovou autoritou. Odvolává se na Petra Čorneje, který existenci takového sporu naznačil ve svých *Lipanských ozvěnách*. Górný ale v tomto případě, podle mého názoru, podcenil skutečnost, že poučovací historismus plnil především propagandistickou, nikoliv vědeckou funkci. Hlavním cílem byla nutnost ukonejšit střední vrstvy odchované tradičním českým vlastenectvím,

založeným z velké části na obrozenecké interpretaci českých dějin, a přesvědčit je, že v případě převzetí moci komunistickou stranou se nejedná o radikální rozchod s minulostí a jejím dědictvím. Odsudek uctívaných národních symbolů Jana Žižky nebo Františka Palackého by samozřejmě z propagandistického hlediska působil kontraproduktivně. Proto se komunističtí autoři uchýlovali v případě Jana Žižky k frázím o „objektivně pokrokovém“ charakteru jeho působení, v případě Františka Palackého zase oddělovali jeho „kladnou“ práci historika od „reakčních“ názorů politických. Úplného odsudku se dostalo pouze dosud kladně oceňovaným osobnostem a jevům z období nedávno minulého – T. G. Masarykovi a protibolševickému vystoupení československých legií. V jistém smyslu jen na povrchu věci také Górný zůstává tam, kde se dotýká hospodářských dějin. Soudí, že v tomto případě se jednalo o nově rozvíjený obor bez starší tradice a dogmatická historiografie se tedy vůči němu nemusela vymezovat. Nechme stranou, že autorův soud je zde příliš laskavý. Režimní dějepisectví se totiž „vymezovalo“ tím způsobem, že z děl svých „buržoasních“ předchůdců bezostyšně opisovalo faktografii a k ní připojovalo marxistickou frazeologii. Górný si ale nevšiml paradoxního momentu v případě režimního hodnocení národního obrození, kde se ekonomický aspekt vytratil úplně. Zatímco náboženské hnutí 15. století bylo vykládáno hospodářskými důvody, probíhalo na stránkách komunistických příruček formování občanské společnosti ve století 19. pouze na půdě jazyka a literatury. Past, kterou pokus o sloučení tradice

s revolucí představoval, sklapla: komunisté by museli přiznat pozitivní roli kapitálu.

Bylo by nespravedlivé vyčítat autorovi, čím vším se nezabýval – a problematika vojenských dějin a pokusů o vytvoření revoluční vojenské tradice by do tohoto výčtu rozhodně patřila. Spíše je třeba přivítat práci kladoucí si otázky, na něž česká historiografie, ulpívající na přístupu „ad personam“, dosud nenarazila. Pro budoucí výzkum na tomto poli představuje knížka M. Górneho více než slibný začátek.

Jiří Rak

Předmluva

V diskusi o období Polské lidové republiky, která probíhá už několik let, se historici stále nacházejí ve fázi zjišťování faktů a jejich kontextu. Druhým směrem v rámci této diskuse, projevujícím se zejména v publicistice, je pak otázka morálního hodnocení, často více či méně související s aktuálními postoji autorů. Mnohem méně často se však objevují pokusy precizovat hodnocení doby Polské lidové republiky pomocí srovnání s časově paralelními procesy, probíhajícími v sousedních zemích, které procházely jednotlivými fázemi reálného socialismu podobným, anebo naopak zcela odlišným způsobem. Pokud už se přeneseme za hranice Polska, většinou nás zajímají vztahy centrum-periferie („satelitní“ země), tedy otázka rozsahu, struktury a proměnlivosti závislosti na Moskvě. Srovnání komplikovaných společenských, politických a kulturních procesů mezi jednotlivými „markami impéria“ je pak úkolem snad ještě obtížnějším, vyžadujícím nejen dobré jazykové znalosti, ale i znalost problematiky. Těžko si však lze představit pokrok ve společenských vědách bez srovnávacího studia přesahujícího pouhé porovnání dat, či blízkost citátů.

V diskusi o Polsku v letech 1944–1989 zaujímá významné místo teze formulovaná před lety Krystynou Kerstenovou, podle níž doznal reálný socialismus na březích Visly porážky mimo jiné proto, že „veškeré pokusy změnit kolektivní vědomí, potlačit tradiční hodnoty a vzorce a nahradit je novými **socialistickými**, veškeré snahy – zejména z let 1949–1956 – směřující k výchově **nového člověka**, skončily téměř naprostým fiaskem. Odpor kulturní sféry byl tak silný, že namísto komunizace národa došlo ke **znárodnění komunismu**.“ Práce Macieje Górného se tomuto tématu věnuje na českém příkladu a jak si čtenář snadno povšimne, ústí v poněkud opačné závěry, ačkoli i Górný se ptá, jaký je vztah mezi **socialistickým vzorem** a **kulturní sférou**. Mechanismy zavádění **Nového** a zajištění jeho dominance nad **Starým** byly v Polsku i Československu podobné (ačkoli ne identické), avšak ke **znárodnění komunismu** došlo v Československu jinak – nikoli prostřednictvím střetu protikladných norem, čili nejen prostřednictvím narušování odporu shora a následné rezignace z konfrontace a vyklizení pole, ale prostřednictvím rychlé adaptace nových vzorů v existujícím prostředí. Lze samozřejmě říci, že role husitského, plebejského, protihabsburského a protikatolického motivu v českých dějinách naznačovala právě takovou taktiku, zatímco polská jagellonská či sarmatsko-republikánská tradice už od začátku vylučovala využití podobné strategie. Způsobů interpretace faktů a procesů, které autor této práce srovnává, je však víc a širší srovnání (například s Jugoslávií, které autor naznačuje v závěru) by nám mohlo ukázat zcela nové možnosti.

Všechny takové pokusy o širší zpracování by však musely brát v potaz problematiku role historie, respektive obecněji kulturní sféry, jíž jsou dějiny významnou součástí, pro vědomí a postoje moderní společnosti. Tímto způsobem se kniha Macieje Górného vřazuje do kontextu ještě širšího, tedy kontextu vztahů mezi široce pojatou modernizací a aktuálními strukturami. V komunistickém Československu i Polsku měl tento střet specifickou podobu, což ale neznamená, že byl sám konflikt bezprecedentní a přelom roku 1989 ho smetl ze scény.

Włodzimierz Borodziej

Úvod

Musíme umět (...) překládat historické jevy do dnešní řeči (...).¹

Jsem vděčný za všechny kritické poznámky všech dosavadních čtenářů této publikace. Většinu z nich jsem se pokusil zohlednit. Několik výtek jsem přesto ponechal bez odezvy.

S některými z nich nesouhlasím. Rád bych proto stručně přiblížil, proč tomu tak je, abych zavčasu rozptýlil případně pochybnosti vás, čtenářů.

První pochybnost: nenese sebou užití pojmu „marxistická historiografie“ nutnost vztáhnout se k teorii marxismu a marxistické historiografii v západní Evropě? Podle mého názoru ne. Pojem „marxistická historiografie“ byl převzat z publikací padesátých let, které ve své práci cituji. Pokud se českoslovenští historici ve stalinském období považovali za představitele tohoto směru v rámci historiografie, není důvod, abychom tento pojem ve vztahu k nim nepoužívali. Marxismus

1 Z. Nejedlý, Komunisté, dědici velikých tradic českého národa, in: idem, *O smyslu českých dějin*, Praha 1953, s. 239.

byl bezpochyby jedním z východisek jejich prací, stejně jako byl jedním ze zdrojů státních ideologií lidově-demokratických zemí.

Na druhou stranu však není pochyb, že tento oficiální marxismus, praktikovaný v naší části Evropy, se postupně stále více odlišoval od své západoevropské analogie.² Pokusím se dokázat, že jednou z příčin těchto narůstajících rozdílů byla – přinejmenším v případě československé historiografie – závislost na národní tradici, zformované v 19. století a mnohdy marxismu velmi vzdálené. Pokusím se přiblížit závislost této historiografie na starší tradici – její vztah k marxismu by se pak mohl stát tématem jiné práce.

S otázkou užití adjektiva „marxistická“ souvisí širší problematika hodnocení historiografie padesátých let. Rád bych upozornil, že jsem neměl tuto ambici ani dostatek schopností a znalostí potřebných k naplnění takového úkolu. Užití slov „stalinská“ či „marxistická“ nemá za cíl vyjádření vztahu autora k citovaným publikacím a článkům.

I kdyby byly některé z nich pouze propagandistickými texty nebo by jejich faktická hodnota nebyla příliš velká, řada autorů těchto prací vykoupila svá raná „díla“ solidní vědeckou a pedagogickou prací, mnohdy také morálně chvályhodnými politickými a lidskými postoji v době další československé krize, tedy za doby norma-

2 Srov. G. G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Hannover-Londýn 1997, s. 78.

lizace. Z polského pohledu je důležitá reakce badatelů zaměstnaných v Československé akademii věd i profesorů Karlovy univerzity na události března 1968 v Polsku. Dopisy, protestující proti propouštění profesorů Varšavské univerzity a brutálním zásahům proti studentům, zaslali na polské velvyslanectví i vyučující marxismu-leninismu na vysokých školách, členové Svazu spisovatelů nebo českoslovenští filmaři, ale také mnozí, jejichž básně, texty či filmy budou v této knize zmíněny.³

Historický ústav ČSAV, pod vedením své prvního ředitele Josefa Macka, autora řady prací věnovaných husitskému revolučnímu hnutí, zareagoval na násilné potlačení Pražského jara vydáním knihy, obsahující dokumentaci událostí ze srpna roku 1968, tzv. Černé knihy.⁴ Reakcí oficiální kruhů byla tisková kampaň proti jejím autorům a vyšetřování v Historickém ústavu. Josef Macek na sebe vzal plnou odpovědnost a odstoupil z pozice ředitele. Ústav byl i přesto oficiálně zrušen a Macek mohl najít zaměstnání pouze v mimopražských vědeckých institucích. Část historiků se vůbec nemohla věnovat své profesi, jiní se až do roku 1989 zabývali činnostmi, které měly daleko k jejich původním odborným zájmům.⁵ Na

3 Srov. M. Górný, Wydarzenia marcowe w Polsce. Reakcje opinii publicznej w Czechosłowacji, *Studia i Materiały PFSM*, Varšava 1998, s. 7–8.

4 *Sedm pražských dnů, 21.–27. srpen 1968. Dokumentace*, Praha 1968 (pracoval jsem s vydáním z roku 1990).

5 Srov. V. Prečan, Předběžná dokumentární zpráva o Černé knize, in: *Sedm pražských dnů...*, op. cit., s. 402–405; F. Šmahel, In memoriam Josefa Macka, in: *In memoriam Josefa Macka (8. 4. 1922–10. 12. 1991)*, M. Polívka a F. Šmahel, eds., Praha 1996, s. 7–8. Mezi historiky nucenými

„čistkách“ v řadách československých historiků se podíleli i pracovníci sovětské ambasády, například historik I. I. Udalcov. Odhady emigrantů hovoří o více než stovce historiků, kteří přišli o práci. Většina z nich byla donucena, aby se věnovala manuálnímu zaměstnání.⁶

Komplikované, mnohdy smutné nejnovější dějiny střední a východní Evropy, vyžadují velmi opatrné hodnocení a naštěstí ochlazují jakákoli nutkání lustrovat ty, kterým bylo dáno žít a pracovat v takto specifické situaci.

Druhou pochybnost vyvolávala absence hospodářských dějin v mé práci. Rád bych proto objasnil, že tématem práce je postoj marxistické historiografie k národní historické tradici. Podle mého přesvědčení se hospodářské dějiny do této tradice počítají jen málokdy. Mohli bychom se věnovat tématům jako „česká hospodárnost“, při studiu prací z padesátých let jsem však nenabyl dojmu, že by šlo o téma výrazněji prosazované. Československé historické časopisy, ostatně podobně jako ty polské, otiskovaly v padesátých letech řadu článků věnovaných hospodářské situaci. Jde však o texty vycházející z detailního pramenného studia, prakticky zbavené jazyka, jenž je jinak charakteristický pro práce věnované politickým dějinám nebo dějinám kultury. Hospodářské dějiny, v meziválečném období zanedbávané (opět podobně jako v Polsku), nepřinášely dostatek starších prací, jež by bylo

skončit s odbornou prací byli mimo jiné i František Šmahel nebo Jan Křen.

6 Srov. *Acta persecutionis. A document from Czechoslovakia*, San Francisco 1975; viz také J. Hanzal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 166–169.

možné podrobit kritice. Na druhou stranu ztěžovala absence starších publikací zkoumání tématu. Hospodářské dějiny vyžadovaly mnohem větší úsilí než například práce věnované husitskému hnutí, jímž se čeští historici zabývali ještě před Palackým.

Třetí pochybnost: proč se práce týká pouze vztahu československé marxistické historiografie k české národní tradici? Proč se nezabývá i situací na Slovensku? Odpovídám: jedním z nepřilíš chvályhodných rysů československých publikací z té doby byl pohled na slovenskou otázku jako na jakýsi doplněk skutečně zajímavého tématu, jímž byly Čechy a Češi. Četba jakékoli československé učebnice dějin či literatury nás o tom jednoznačně přesvědčuje. Po obšírné analýze určitého problému vyskytujícího se na českých územích následoval krátký dodatek, shrnující situaci na Slovensku ve stejné době. Po rozpadu Československa získal podobný přístup ještě navíc politické potvrzení. Kniha Josefa Hanzala z roku 1999,⁷ jež měla být podle autora pokračováním díla Františka Kutnara a Jaroslava Marka *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, slovenskou problematiku opomíjí. Autor v úvodu vysvětluje, že úkol popsat stav slovenské historiografie v daném období ponechává slovenským badatelům.⁸ Autor má samozřejmě právo vymezit si své téma, avšak lehkost s jakou tak učinil, je výmluvná. Nové vydání Kutnarovy a Markovy práce z roku 1997 zahrnuje ve srovnání s prv-

7 J. Hanzal, *Cesty české historiografie 1945–1989*, op. cit.

8 *Ibidem*, s. 9.

ním vydáním několik úprav, ze „slovenského pohledu“ velmi zajímavých. Už na obálce je slovo „slovenského“ vytištěno menším písmem než slovo „českého“. V textu sice zůstaly kapitoly věnované slovenské historiografii, vytištěné ale byly menším fontem než ty týkající se historiografie české (ale také ty věnované německojazyčné historiografii na českém území).

Domnívám se, že vztah československé historiografie ke slovenské národní tradici si zasluhuje samostatné zpracování.

Další, už čtvrtá pochybnost, která může čtenářům přijít na mysl, se také týká tematického rozsahu publikací československých marxistických historiků, které analyzuji. Lze si snadno povšimnout, že vycházím z publikací týkajících se období do roku 1918. Práce zabývající se meziválečným Československem, a ještě výrazněji obdobím poválečným, by se mohly stát námětem pro zajímavou knihu, ta by se však netýkala dějepisectví, ale pouze komunistické propagandy. Míra novinářského propagandistického jazyka v pracích věnovaných nejnovějším dějinám je příliš velká a témata, jimiž se někteří historici zabývali, se dotýkala takřka aktuálních událostí, mnohdy „nepřátelských“ vůči novému režimu. Proto jsou v této knize posledními hlouběji analyzovanými tématy vztah marxistické historiografie k T. G. Masarykovi před vznikem samostatného Československa (a nikoli k jeho působení v roli prvního československého prezidenta) a otázka získání samostatnosti.⁹

9 Pozdějšímu působení Masaryka je věnována mimo jiné práce J. Pachty a F. Nečáska *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice*

Věra Olivová konstatovala, že vztah marxistické historiografie k meziválečnému Československu byl proměnlivý. Počátek období, jemuž se v naší práci věnujeme, přinesl podle Olivové naprosté odmítnutí této tradice a odsouzení jak Masaryka, tak Edvarda Beneše. Postupně, ke konci padesátých let (kdy jsou stopy uvolnění poměrů patrné i v *Československém časopise historickém*), začaly být kritické postoje přehodnocovány. Musíme ale dodat, že pozitivně bylo hodnoceno zejména Masarykovo a Benešovo působení do roku 1917. Na druhou stranu jistá pozitiva byla spatřována i v Benešově postoji z doby krize v roce 1948. U příležitosti desátého výročí „vítězného října“ napsal Jindřich Veselý, ředitel Ústavu dějin KSČ, že Benešovy kroky v době komunistického puče byly (i přes nepochybně zlé úmysly) objektivně pozitivní.¹⁰

Proměny vztahu marxistické historiografie k Masarykovi a Benešovi se netýkaly jejich působení mezi válkami. I pokud byly jejich postoje předtím pokrokové, ve dvacátých a třicátých letech se proměnily ve zpátečnické. Dobrým příkladem byl vztah československých politiků k dílům Gorkého. Podle Mojmirá Botury česká buržoazie, která ještě na začátku století zasílala carské moci nóty s výrazy podpory Gorkému, ve dvacátých letech svůj zájem o revolučního spisovatele utlumila. Ve třicátých letech pak v Československu Gorkého

T. G. Masaryka, Praha 1953.

10 J. Veselý, *Kronika únorových dnů 1948*, Praha 1958; srov. V. Olivová, Manipulace s tradicí první republiky, *Český časopis historický* 1993, s. 449 (dále jako ČČH).

knihy téměř nevycházely, nehrála se ani jeho dramata. Jak píše Botura, pouze vydavatelství Melantrich „z čistě obchodních důvodů“ vydalo u příležitosti šedesátého výročí Gorkého narození jeho sebrané spisy. Ani v Melantrichu nicméně nevyšla jeho „revoluční *Matka*“.¹¹

Vztah meziválečného Československa k Sovětskému svazu byl základním kritériem pro hodnocení období mezi válkami. Už sama územní podoba nového státu nutila marxistické historiky ke kritickým poznámkám – k Československu byla „proti vůli lidu, který usiloval o sjednocení se sovětskou Ukrajinou“ připojena Podkarpatská Rus.¹² Její obyvatelé byli brutálním způsobem využíváni, přičemž zisky čerpala česká buržoazie.¹³ Kladně byla naopak hodnocena československo-sovětská smlouva z roku 1935.¹⁴ Ve druhé polovině třicátých let se měl Sovětský svaz stát „jediným skutečným štítem mezinárodní bezpečnosti republiky“.¹⁵

11 M. Botura, K otázce vztahu české buržoazie k sovětské kultuře ve čtyřicátých letech. Persekuce díla Gorkého za předmnichovské republiky, in: *Z bojů za svobodu a socialismus. Úloha SSSR v osvobozeneckých bojích a budovatelském úsilí českého a slovenského lidu*, J. Vávra, ed., Praha 1961, s. 217.

12 J. Vávra, Základní rysy významu a periodisace československo-sovětských vztahů 1917–1938, in: *Z bojů za svobodu a socialismus...*, op. cit., s. 140.

13 Srov. V. Husa, *Dějiny Československa*, Praha 1961, s. 331–332.

14 Srov. ibidem, s. 341; J. Vávra, *Základní rysy významu a periodisace...*, op. cit., s. 142; A. Gajanová, Příspěvek k objasnění příčin roztržky v táboře české buržoazie v roce 1934, *Československý časopis historický* 1956, s. 615 (dále jako ČsČH).

15 J. Vávra, *Základní rysy významu a periodisace...*, op. cit., s. 143.

Upřímnost československo-sovětského přátelství pro-
věřily události roku 1938. „Jenom Sovětský svaz, jedi-
ný socialistický stát světa, zůstal věren, do posledního
písmena věren všem svým mezinárodním závazkům,“
napsal Rudolf Beckmann, autor práce, která měl za
cíl „vyvrácení živé legendy, že Churchill – ve skuteč-
nosti zavilý reakční a protisovětský mnichovan – byl
prý, mužem proti Mnichovu“. Sovětsko-německý pakt
o neútočení nebyl v mně známých československých
pracích z padesátých let dostatečně vysvětlen. Autoři
se většinou omezovali na konstatování, že „nepřátelé
socialismu“ tímto faktem manipulují v boji proti so-
cialistickému táboru.¹⁶

„Mnichovský zločin“ umožňuje také zhodnotit čes-
koslovenskou vnitřní politiku, tedy v optice stalinské
historiografie postoj české buržoazie k dělnickému hnutí.
Už v roce 1920 nedovolila zrada pravicového vedení
sociální demokracie proměnu národně-demokratické re-
voluce, která vedla ke vzniku Československa, v revoluci
proletářskou.¹⁷ Tábor buržoazie, k němuž byli počítáni
i sociálně-demokratičtí vůdci, potíral české a německé
dělnické hnutí a tím objektivně podporoval fašismus.¹⁸
Když Beneš odmítl „z třídních důvodů“ přijmout sovět-
skou nabídku pomoci, „zaprodal Hitlerovi stát i národ“.¹⁹

16 R. Beckmann, *K diplomatickému pozadí Mnichova. Kapitoly o britské mnichovské politice*, Praha 1954, s. 7–8.

17 Srov. např. J. Hrozieničik, Československo-sovětské vztahy v období druhé světové války, in: *Z bojů za svobodu a socialismus...*, op. cit., s. 145.

18 Srov. V. Husa, *Dějiny Československa*, op. cit., s. 320.

19 J. Kořalka, Jak se stal německý lid v Československu kořistí fašismu,

Spojenectví české buržoazie s fašismem trvalo za Protektorátu až do zostření německé kontroly po atentátu na Heydricha. Jeho základem byly společné zájmy (vykořisťování české dělnické třídy) a antikomunismus.²⁰ Československá exilová vláda byla také hodnocena kriticky, jako „buržoazní agentura“ podřízená lidem zodpovědným na mnichovskou kapitulaci. Jediným politickým uskupením, které se dokázalo postavit nacistické okupaci, měli být komunisté.²¹

Získání nezávislosti v roce 1945 se stalo úvodem pro události února 1948. Národně-demokratická revoluce „přerostla“ mírovým způsobem v revoluci socialistickou. Nekrvavé převzetí moci komunisty bylo pro marxistické autory důvodem k hrdosti.²²

V poslední době často diskutovaná problematika vyhnání (respektive odsunu) Němců z českých území nebyla nahlížena v kategoriích spravedlnosti či správnosti rozhodnutí, jaké československé vedení učinilo. Při té příležitosti bylo zdůrazňováno, že Sovětský svaz souhlasil s odsunutím Němců z Československa, zatímco „západní imperialisté neměli v úmyslu podporovat českosloven-

ČsČH 1955, s. 67.

20 R. Beckmann, *K diplomatickému pozadí Mnichova...*, op. cit., s. 178–179; E. Raisová, *Sovětský tisk v boji za svobodu a nezávislost Československa roku 1938*, in: *Z bojů za svobodu a socialismus...*, op. cit., s. 204.

21 V. Král, *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, 1. díl, Praha 1957, s. 15.

22 M. Klimeš – V. Král – M. Zachoval, *15 let lidové demokracie v Československu*, in: *Vznik a vývoj lidové demokratického Československa. Sborník statí*, V. Král, ed., Praha 1961, s. 12.

ský požadavek, aby po skončení války bylo zfašizované německé obyvatelstvo z československého území odsunuto.“²³

Dějiny Československa po roce 1918 jsou bohatým zdrojem pro politickou propagandu. Postoje české a slovenské buržoazie vůči Němcům (skutečné či smyšlené) tvořily součást pozitivního obrazu československých komunistů. Zároveň měly ospravedlňovat vyřizování účtů s politickými odpůrci. Pramenem pro komunistickou interpretaci nejnovějších dějin byl denní tisk, zjevně propagandistické texty a oficiální dokumenty. Historické práce představují pouze „zvědečtělý“ dodatek k těmto zdrojům, a často se ani ony způsobem argumentace neodklánějí od propagandistických textů. Proto by měly být hlouběji analyzovány v práci věnované propagandě a nikoli československé historiografii, byť by to byla historiografie marxistická.

Poslední poznámka, s níž se tato práce dosud setkala, se týká sice parciální záležitosti, ale zároveň mi poslouží k jistému zobecnění. V kapitole věnované percepci husitství v marxistické historiografii se čtenář nedoče o předním komunistickém literárním kritikovi meziválečného období, Kurtu Konradovi, který se zajímal rovněž o dějiny. Těšně před smrtí (v roce 1941) se zabýval právě husitstvím. Jeho práce měla vyjít v roce 1950, ale nakonec se tak stalo až v roce 1964. V celém období, jemuž je naše kniha věnována, ustupovaly veškeré novátorské interpretace národních dějin před autoritou Zdeňka

23 Ibidem, s. 14–15.

Nejedlého, který propagoval tradiční vizi dějin. Mým cílem bylo představení obecně přijatého obrazu české historické tradice v období mezi roky 1948 a 1963 a nikoli detailní analýza marxistické literatury, věnované každému z jednotlivých zmíněných témat. Konradova práce, jež zůstala v daném období pouze v rukopisné podobě, nesehrávala ve formování marxistické vize českých dějin významnější roli. S výpisky z ní pracoval pouze Robert Kalivoda ve své knize *Husitská ideologie* (Praha 1961). Jeho práce je podle mého názoru jedním z projevů změn, předcházejících politickému i kulturnímu uvolnění poměrů v šedesátých letech.

Rád bych poděkoval všem, kteří ovlivnili finální podobu této publikace i těm, bez nichž by nikdy nebyla vydána.

Děkuji profesoru Włodzimierzi Borodziejovi, pod jehož vedením jsem napsal svoji diplomovou práci, která se stala základem této knihy. Pomohly mi i poznámky oponenta této práce, profesora Jerzyho Tomaszewského a docenta Macieje Janowského. Velmi děkuji profesoru Marcinu Kulovi, jehož pomoci vděčím za možnost tuto knihu vydat. Některé informace jsem získal díky profesorce Halině Manikowské a profesoru Františku Šmahelovi. Děkuji také Justyně Górné, první a nejpřísnější kritičce této práce.

Kapitola 1

Komunisté a spor o smysl českých dějin

Marxistické představě o historismu je naprosto cizí nahrazování konkrétního zkoumání dějin mrtvými abstraktními schémata. Marxistická metoda odmítá jakékoli deformování skutečnosti či tendenční nahlížení historických faktů nezávisle na konkrétních historických podmínkách, v nichž se udály a odtrženě od nich.²⁴

Pro osvícenskou a ještě výrazněji pro romantickou historiografii byla charakteristická tendenčnost. Poznání dějin sloužilo aktuálním politickým potřebám. Cílem bylo nalezení historické kontinuity, pravé podstaty dějin národa či státu, rozhodující o jeho osudech. Výsledkem takového přístupu k historii se staly nejrůznější teorie nenacházející dostatečné potvrzení v pramenech, například ta o vrozeném demokratismu Slovanů.²⁵ V polské

24 V. Husa, *Dějiny Československa*, op. cit., s. 418; srov. také: R. Beckmann, *K diplomatickému pozadí Mnichova...*, op. cit., s. 337–340; R. N. Foustka, *Národní očista v letech 1945 až 1946, ČsČH 1955.*

25 *Krótki słownik filozoficzny*, M. Rozentál – P. Judin (eds.),

historiografii reprezentoval Joachim Lelewel²⁶ názor, že republikánská forma vládnutí byla nejen polskou historickou tradicí, ale je také cílem, k němuž Poláci směřují. Lidová samospráva²⁷ měla být ztělesněním slovanského ducha, praktickou realizací hesel o svobodě, rovnosti a bratrství. Původní demokracie, jež musela v polském případě na čas ustoupit samovládě, se posléze vrátila v podobě šlechtické demokracie.²⁸ Lelewelova koncepce založená na Herderově teorii o Slovanech, známé z polských překladů již od roku 1820,²⁹ měla pro polské čtenáře jednu zásadní výhodu: považovala Polsko za zemi, která v oblasti politiky a společenského zřízení předstihla celou Evropu a polemizovala tudíž s osvícenským názorem o zaostalosti polské šlechtické republiky, dané absencí silné ústřední moci. Podle Lelewela byl základní chybou šlechtické republiky fakt, že nepřinesla polskému lidu „zlatou svobodu“.³⁰ Taková koncepce byla výsledkem

Varšava 1955, s. 219.

26 Srov. J. Kořalka, Czechosłowacja, in: *Historiografia krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, J. Kłoczowski – P. Kras, eds., Lublin 1997, s. 46–48.

27 Joachim Lelewel (1786–1861) – polský historik, bibliograf, slavista a politický aktivista. Přívrženec republikánského zřízení, zakladatel tzv. lelewelovské školy v rámci polské historiografie a výrazná postava demokratického křídla polské emigrace [pozn. překl.].

28 V polštině „gminowładztwo“ – termín zavedený Joachimem Lelewelem [pozn. překl.].

29 Srov. A. Wierzbicki, *Historiografia polska doby romantyzmu*, Vratislav 1999, s. 310–312.

30 V roce 1820 vydal polský překlad kapitoly o Slovanech Ignacy Benedykt Rakowiecki. O Herderově vlivu na Lelewela a překladu Rakowieckého viz M. H. Serejski, *Joachim Lelewel. Z dziejów postępowej*

předpokladu (pro romantickou historiografii základního a charakteristického), že cílem dějin není jen nalézání pravdy, ale také působení na současníky a formování jejich jednání skrze poukázání na chyby minulosti, či naopak příklady hodné následování. Východiskem takto požímané historiografie byla soudobá situace, v případě Lelewela situace Polska po tzv. trojím dělení. Jeho teze, že Polsko se od roku 1795 postupně obrozuje a může dosáhnout nezávislosti pouze vlastními silami, měla vycházet z historiosofické analýzy polských dějin. Nezávislost Polska však měla být i v zájmu všech evropských národů, neboť právě z ní budou moci čerpat demokratické ideály, jež jsou Slovanům (a Polákům zejména) vrozené.³¹ Lelewelova představa historie zdůvodňovala potřebu, ba dokonce nutnost, obrody Polska. I proto se vztahovala mnohem více k současnosti a budoucnosti než k minulosti.

Zakladatel moderní české historiografie, František Palacký, plně sdílel představu o prvotním slovanském demokratismu. Při formulování své filosofie dějin se ani on nevyhýbal hodnocení českého národního charakteru a vytrvale pátral po hlubším významu českých dějin, dějinném předurčení Čechů i obecně lidských hodnotách, které pro ně mají být typické. Podobně jako v případě Lelewela se výsledkem jeho úvah stala teze o možnosti, respektive nutnosti národní existence. Role Palackého ve formování české národní kultury je o to důležitější, že v době, kdy své texty začal psát, nebyla existence českého

myśli historycznej w Polsce, Varšava 1953, s. 86–89.

31 A. Wierzbicki, *Historiografia polska doby romantyzmu*, s. 314.

národa tak zřejmá jako existence národa polského. Své klíčové dílo vydal v roce 1836 nejprve německy (pod názvem *Geschichte von Böhmen, grösstentheils nach Urkunden und Handschriften*). Pro české vydání se rozhodl až o dvanáct let později. V češtině by jeho práce ve třicátých letech nemusela najít dostatečný počet čtenářů. V takové situaci se zdálo být spojení „české otázky“ s univerzálními hodnotami přirozené a nezbytné nejen pro Palackého, ale také pro mnoho pozdějších českých myslitelů.³²

Jak česká, tak i polská pozitivistická historiografie kladla důraz na poznávání faktů o minulosti. Historiosofické úvahy zakořeněné v období romantismu se postupně přenesly z vědeckých prací do politických projevů a nacionalistické propagandy. V osmdesátých letech 19. století pranýřoval Władysław Smoleński nejen Lelewelovy prohršky proti objektivismu – podobné výtky měl i vůči historikům krakovské školy.³³ Psal: „Botanikovi je jedno, zda jím objevená vlastnost dané rostliny najde využití v medicíně či kuchyni; stejně tak by historik neměl vyvozovat z minulosti praktická poučení.“³⁴ Sotva

32 Srov. P. Wandycz, *Odrodzenie narodowe i nacjonalizm (XIX–XX wiek)*, in: *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, J. Kłoczowski (ed.), 2. díl, Lublin 2000, s. 158.

33 Směr v rámci polské historiografie iniciovaný v poslední čtvrtině 19. století historiky z Jagellonské univerzity. Charakterizoval jej kritický pohled na polské dějiny, tzv. trojí dělení Polska bylo podle těchto historiků výsledkem vnitřní anarchie polského státu a neúcty polské šlechty vůči státní moci [pozn. překl.].

34 W. Smoleński, *Szkoły historyczne w Polsce (Główne kierunki poglądów na przeszłość)*, red. Marian H. Serejski, Vratislav 1952, s. 143.

několik let po vydání Smoleňského práce *Historické školy v Polsku (Szkoły historyczne w Polsce)* se v českých zemích rozhořel spor týkající se právě smyslu českých dějin. Diskuse, kterou otevřel Tomáš Garrigue Masaryk svým dílem *Česká otázka* vydaným v roce 1895, byla přerušena až válkou. Je nazývána sporem o smysl českých dějin.³⁵

T. G. Masaryk inicioval veřejnou debatu jako známá osobnost, aktivně se totiž již dříve vložil do sporu o pravdivost Zelenohorského a Královédvorského rukopisu, údajně nalezených v letech 1816–1818 Josefem Lindou a Václavem Hankou. Ve skutečnosti šlo o falsifikáty, jejichž autorem byl pravděpodobně právě Hanka.³⁶ Masaryk byl jedním z těch, kteří nesouhlasili s nacionalisticky naladěným českým veřejným míněním a dokazovali, že

35 Antologii textů týkajících se této problematiky redigoval Miloš Havelka (*Spor o smysl českých dějin 1895–1938*, Praha 1995). Do sporu se zapojili mj. Josef Kaizl, Jindřich Vančura, Jan Herben, Kamil Krofta, Zdeněk Nejedlý, František Michálek Bartoš, Jan Slavík, Karel Stloukal, Jan Blahoslav Čapek a Václav Chaloupecký.

36 Rukopisy nebyly jedinými zfalšovanými památkami české literatury. Vladimír Macura upozorňuje, že sklony k mystifikaci byly mezi českými literáty první poloviny 19. století poměrně běžné. Básník František Ladislav Čelakovský publikoval ve třicátých letech 19. století básně pod jménem Žofie Jandová. Nebyl to jen umělecký pseudonym – Čelakovský vytvořil mladé básnířce celý životopis a stal se „prostředníkem“ v kontaktech mezi ní a světem. Jeho mystifikace překročila hranice rakouské monarchie, když Čelakovský přesvědčil anglického bohemistu Johna Bowringa, aby básně Jandové zařadil do antologie překladů české poezie, nazvané *Cheskian Anthology*. Autor Rukopisů Václav Hanka falšoval i velkomoravské mince. Viz V. Macura, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Praha 1995, kap. Ideálnost, hra a mystifikace.